

MİLLİ MÜCADELEDE CELAL BAYAR (1919-1923) (Siyasi Hayatı ve Fikirleri)

Şerif DEMİR*

ÖZET

Mahmut Celal Bey İttihat Terakki'de başladığı siyasi hayatını çok fazla şey sığdırdı. 1907'de başlayıp 1960 yılına kadar aktif siyasetin içerisinde yer aldı. Fakat ilginç olanı meslek olarak bankacı ve sivil birisi olmasına rağmen 1918 Mondros Ateşkes antlaşmasıyla birlikte Ege bölgesinde direnişi örgütleyen ve bizzat direnişin içerisinde görev alarak yaptıklarıdır. Silahlı mücadelenin öncü kadrosu içerisinde bulundu. Silahlı her türlü vazifeyi başarıyla yerine getirdi. Son Osmanlı Meclisinde verdiği hararetili nutuklarla ülkenin içine düştüğü durumu çok güzel tasvir etti. Ankara'ya gelerek mesleği birikimine göre icra içerisinde çeşitli görevler aldı. Celal Bey; Yunan İşgali, Avrupa, İslam Dünyası ve Mali konularda oldukça ilginç fikirler ortaya koydu. Meclis-i Mebusan ve BMM'nde ulusal mücadelenin sembol isimlerinden birisi oldu.

Anahtar Kelimeler: Celal Bayar, Milli Mücadele, Kurtuluş Savaşı (1919-1923)

CELAL BAYAR IN THE NATIONAL STRUGGLE (1919-1923)

(His Political Life and Ideas)

ABSTRACT

Mr. Mahmud Celal had too much experience in his political life in İttihat ve Terakki Party. He took part in active politics from 1907 until 1960. But what is interesting is that he had organized the resistance against 1918 Mondros Armistice Treaty in Aegean and also personally had responsibility in the resistance although he was professionally a banker and so a civilian. He was in the leading staff of the armed struggle. He successfully fulfilled all kinds of the armed task. In last Ottoman Parliament he depicted the bad condition of the country very well with his fiery speech. Coming to Ankara he performed various tasks suitable for his all of the professional experience. Mr. Celal put forward very interesting ideas about the Greek occupation, Europe, Islamic World, and financial issues. He became one of the symbol names of national struggle in Meclis-i Mebusan and BMM

Key Words: Celal Bayar, The National Struggle, The Turkish War of Independence (1919-1923).

Giriş

Mahmud Celal¹ küçük yaşlardan itibaren siyasete ilgi duydu.² Celal Bey 1907'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Bursa şubesine gizlice üye oldu.³ Cemiyet içerisinde önce Bursa, ardından İzmir Katib-i Mesulu görevlerinde bulundu.⁴ Celal Bey İzmir'e Ege bölgesinde son derece zayıf olan İttihat ve Terakki Cemiyetinin, çalışmalarını hızlandırmak ve bölgede etkinliğini artırmak amacıyla Talat Paşa tarafından özel bir görevle gönderilmişti.⁵ Celal Bey, İzmir'de İttihat Terakki'nin önde gelen bir ismi olarak görev yaptı.⁶

I. Dünya Savaşı'nda yaşanan mağlubiyet İttihat ve Terakki Fırkası'nın sonunu getirdi. Ülkede Cemiyete karşı büyük bir tepki oluştu ve lider kadrosu

¹ Gerçek Nüfus tezkiresinde kayıtlı ismi Mahmud Celaleddin'dir. Daha sonra Mahmud ismini de nadiren kullanacak ve sadece Celal denilecektir. Cemal Kutay, **Üç Devirden Hakikatler**, Alağaoğlu Yayıncılık, İstanbul 1982, s. 38

² Celal Bayar siyasi hayatına ait her anıyı ve her sözünü muhafaza etmeye gayret göstermiştir. Milli Mücadele dönemine ait belgelere dayalı anılarını Erzurum Kongresine kadar yazmış. Bknz. Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, Merkez Kitaplar c.I-VIII, İstanbul 2000, DP dönemine ait anılarını mülakatlar, röportajlar ve gazetelere verdiği seri yazılarla korumuştur. Bknz. Celal Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, Tercüman yay. Haz. İ. Bozdağ, İstanbul 1986, **Bir Darbenin Anatomisi**, Haz. İ. Bozdağ, Emre Yay. İstanbul 1991; "Bayar Yazıyor", Günaydın, 08 Temmuz 1974-07 Eylül 1974, s. 6. Celal Bayar Siyasi hayatına ait bütün konuşmalarını toplatırarak yayınlamıştır. Bkz. **Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1923-1955**, Haz. Özel Şahingiray, İş Bankası Yay., İstanbul 1999. Ayrıca eksik olmakla beraber bu eserde önemli; **Celal Bayar Diyor Ki (1920-1950) Nutuk-Hitabe-Beyanat-Hasbihal**, Top. Haz. Nazmi Sevgen, İstanbul 1951. Celal Bayar o dönemlere ait bütün evraklarını saklamış, bu gün özel arşiv olarak hizmete açılmayı beklemektedir.

³ Erkan Şenşekerci, **Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)**, Alfa Yay., İstanbul 2000, s. 29; İsmet Bozdağ, **Celal Bayar**, Tercüman yay. İstanbul 1986, s. 13-14; Celal Bey'in dayısı Mustafa Şevket Bay Yeni Osmanlılardan Ali Suavi'nin arkadaşıdır. Mustafa Şevket Bey, yeğeni Celal Bey'in fikir dünyasının gelişmesi ve şekillenmesinde ilk günlerden itibaren önemli etkisi oldu. Burhanettin Bilmez, **Komitacı Galip Hoca Celal Bayar**, Art Yay., Ankara 2008, 51-54

⁴ Davut Dursun, "Celal Bayar", **TDVİA**, c.V, s. 216

⁵ Utkan Kocatürk, "Celal Bayar'la Bir Konuşma", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c. II, s. 5, Mart 1986, s. 327; E. Şenşekerci, **a.g.e.**, s. 32; Kemal Satır, "Bir Muhalif Politikacı Gözü ile", **100 Yaşında Celal Bayar'a Armağan**, Tercüman yay., İstanbul 1982, s. 181; Cemal, Kutay, "Celal Bayar", **Celal Bayar 8. Ölüm Yılı Anma Törenleri**, Bursa 1986, s. 11; Fahrettin Kerim Gökay, "Meşrutiyet ve Cumhuriyet Tarihinin Ünlü Devlet Adamı Sayın Celal Bayar", **100 Yaşında Celal Bayar'a Armağan**, Tercüman yay., İstanbul 1982, s. 84; Celal Bey, Saruhan (Manisa), Aydın, Karase (Balıkesir), Menteşe (Muğla), Uşak, Bilecik, Çanakkale havalisinin İttihat Ve Terakki Partisi adına tek sorumlusudur. Süleyman Yeşilyurt, **Bayar Gerçeği**, Güven yay., Ankara 1998, s. 24; C. Kutay, **Üç devir**, s. 40; Celal Bey'i, İttihat Terakkinin kudretli valilerinden Rahmi Bey'e takdim eden Talat Paşa; "Kendisi her vecihle fırkamızın büyük ölçüde itimatına mazhar teşkilatçı, müdebbir, durenmiş ve Ege'deki bütün organlarımızı başarı ile idare edebilecek bir kudrettedir" dedi. B. Bilmez, **a.g.e.**, s. 76

⁶ Mehmet Barlas, **Türkiye'de Darbeler ve Kavgalar Dönemi**, Birey yay., İstanbul 2000, s. 53

* Yrd. Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, tanzimat1839@hotmail.com

ülkeden ayrıldı. İttihat ve Terakki Fırkası kendisini feshetti fakat parti alt kadroları Teceddüt Fırkası'nı kurarak etkisiz de olsa siyasi hayatlarına devam ettiler. Celal Bey, Teceddüt Fırkası'na katılmadığı gibi eski görevinden de istifa etmedi.⁷

İttihat Terakki Cemiyeti'nin lider kadrosuyla birlikte vilayetlerdeki üst düzey yönetici kadroları da tamamen siyasetin dışına çıkarak görev yaptıkları bölgeyi terk ettiler. Özellikle Mondros'tan sonra daha da hareketlenecek olan İzmir'de, Celal Bey görevini bütün tehlike ve zorluklara rağmen sürdürmekte kararlıdır.⁸ Bu tavrını işgaller esnasında ve milli mücadele döneminde de kararlılıkla devam ettirdi.

1. Halka Doğru Cemiyeti

1918'da İttihat ve Terakki'den arkadaşı Dr. Nazım ve Vali Rahmi Bey'le Celal Bey İzmir'de Halka Doğru Cemiyetini kurdular ve aynı isimde bir mecmua yayınladılar. Celal Bey bu cemiyetin umum-i katiplik görevini üzerine aldı.⁹

Özellikle “orta sınıf halk tabakasının ve köylünün yükseltilmesi” amacıyla faaliyete geçen cemiyet, idealist bir hedef doğrultusunda “Halkçılık” ve “Milliyetçilik” düşüncesinin benimsetilmesi için çaba sarf etmektedir.¹⁰ Halka Doğru Cemiyeti, halkı bilgilendirme ve uyarma amaçlı seri konferanslar da düzenlenmekteydi. Bölge üzerindeki işgalci emperyalist politikalara karşı halkı bilgilendirme faaliyetleri yoğun bir şekilde sürmektedir.¹¹ Tamamen

⁷ C. Kutay, **Üç devir**, s. 61; Aydemir aksini iddia ederek Teceddüt Fırkasına katıldığını söylemektedir. Şevket Süreyya Aydemir, **Menderes'in Dramı?**, Remzi Kitb. İstanbul 1984, s. 154

⁸ İ. Bozdağ, **a.g.e.**, s. 22; C. Kutay, **Üç devir**, s. 13

⁹ C. Bayar, **Ben de Yazdım**, c.V, s. 88

¹⁰ Fethi Tevetoğlu, “Türkiye'nin Üçüncü Cumhurbaşkanı Celal Bayar”, **Türk Kültürü**, c. XXIV, s. 282, Ekim 1986, s. 605; E. Şenşekerci, **a.g.e.**, s. 43, İ. Bozdağ, **a.g.e.**, s. 22; Behçet Uz, “Muhterem Mahmut Celal Bay'ı Nerede ve Nasıl Tanıdım?”, **100 Yaşında Celal Bayar'a Armağan**, haz. M. Sarol-İ. Bozdağ, Tercüman yay., İstanbul 1982, s. 193; Bu cemiyetin Ziya Gökalp ve arkadaşları tarafından İstanbul'da yayımlanan Halka Doğru dergisi ile bir alakası yoktur. Alaka sadece fikri bazda bir takım etkilenmelerle sınırlıdır. C. Bayar, **Ben de Yazdım**, c.V, s. 88

¹¹ İsmet Bozdağ, **Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar**, Emre yay. İstanbul 2005, s. 21; B. Bilmez, **a.g.e.**, s. 109

konusunun uzmanı insanların verdiği bu konferanslar ile önemli hizmetler gerçekleştirilmiş oluyordu.¹²

Halka Doğru Cemiyeti on beş günde bir çıkan Halka Doğru Mecmuası adıyla bir mecmua yayımlamaya başladı.¹³ Mecmuanın sorumlu yazı işleri müdürlüğünü Turgut Alp müstear ismiyle Celal Bey üstlenmişti. Bu dergi yayımlandığı sürece Celal Bey düzenli olarak yazılarına da devam etti.¹⁴ 1 Şubat 1919'da ilk sayısı yayımlanan Halka Doğru Mecmuası'nın, 1. sayısının önsözünde “*Mecmuamız ancak Türk Milletinin orta sınıf tabakasına milli benlik ve içtimai varlığını duyurmağı gaye edinmiş bir hars mecmuasıdır; siyasi makâsd ve neşriyattan külliyyen âridir*” denilmektedir.¹⁵

Cemiyet, dergi çalışmalarının yanı sıra Halka Doğru Kütüphanesini kurdu. Bu kütüphane bünyesinde kurulan bir heyet ile halkın ihtiyaç ve istekleri doğrultusunda belirlenen eserler incelenerek basım ve dağıtım işi gerçekleştirildi.¹⁶ Halktan hiçbir ücret talep edilmeden yapılan bu faaliyetlerle, halkın bilinçlendirilmesi ve kitap okumanın yaygınlaşmasına çalışıldı.

Mecmua kültürel amaçlar üzerine oturmuş, Türk milliyetçiliğini ön plana çıkaran ve Rumlar karşısında bir kimlik mücadelesi vermektedir.¹⁷ Mecmuanın genelinde Ziya Gökalp'in tesiri hissedilmektedir.¹⁸ Mecmua İzmir'deki bütün okul ve öğretmenlere ücretsiz dağıtılıyordu. Mecmua ve Cemiyet'in ömrü fazla uzun olmadı. Mütareke döneminin şartlarında yayın hayatına son vermek zorunda kaldı.¹⁹ İzmir'in işgali sonrasında mecmua ve cemiyet kapatıldı, mal varlıkları öksüzler yurduna bağışlandı.

Cemiyetin çalışmaları, bölgede yürüttüğü etkinlikler Milli Mücadelenin bölgede örgütlenmesi, taraftar bulması ve hızla gelişmesi esnasında sonuçlarını gösterecektir.

¹² İsmet Bozdağ, “Celal Bayar'ın Hayat Hikayesi”, **100 Yaşında Celal Bayar'a Armağan**, haz. M. Sarol-İ. Bozdağ, Tercüman yay. İstanbul 1982, s 333; D. Dursun, **a.g.m.**, 333

¹³ “Mahmut Celal Bayar”, **Türk Ansiklopedisi**, c. V, Ankara 1952, s. 430

¹⁴ İ. Bozdağ, **a.g.m.**, s. 216; C. Bayar, **Ben de Yazdım**, c.V, s. 89; B. Bilmez, **a.g.e.**, s. 108

¹⁵ “Maksad ve Meslek”, **Halka Doğru Mecmuası**, 1 Şubat 1335, Sayı :1, s. 1 F. Tevetoğlu, **a.g.m.**, s. 605-606

¹⁶ B. Bilmez, **a.g.e.**, s. 109

¹⁷ Fuat Dündar, **Modern Türkiye'nin Şifresi**, İstanbul 2008, s. 198

¹⁸ E. Şenşekerci, **a.g.e.**, s. 44

¹⁹ Mecmua toplam 8 sayı yayımlanmıştır. C. Bayar, **Ben de Yazdım**, c.V, s. 89

2. Kuvay-i Milliye Dönemi

İzmir, Yunanlıların işgal etmeyi planladıkları yerlerin başında geliyordu. Bölgedeki halk, gergin bir şekilde geleceklerinin ne olacağını düşünürken Celal Bey halkla yaptığı toplantılarda, bu duruma sessiz kalınamayacağını söyleyerek gerekli silahlı mücadelenin bir an önce başlaması yönünde telkinlerde bulunuyordu. Celal Bey bir anlamda İzmir’de hürriyet ve bağımsızlık bayrağının açılmasının bayraktarlığını yapıyordu.

İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti Aralık 1918’de, İzmir’in işgalini engellemek ve işgalci kuvvetlere karşı direnmek amacıyla kuruldu.²⁰ Celal Bey, Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyetinin kuruluşunda ve yönetiminde aktif bir görev aldı.²¹ Bu bir anlamda Halka Doğru Cemiyetinin amacına uygun olarak farklı çatı altında mücadelenin sürdürülmesidir.

Müdafa-i Hukuk-i Osmani Cemiyeti’nin düzenlediği bir mitingde Celal Bey; “*Efendiler Memleketi tehdit eden felaket o kadar yakındır ki, bunun yalnız kitaplar çıkararak, gazeteler neşrederek ve protesto notaları tevdi ederek önüne geçileceğini sanmak safdillik olur. Eğer zelil ve hakir yaşamak yerine mücadeleyi ve icabında ölmeyi tercih edebiliyorsak yapılacak tek şey vardır, memleketimizi müstevliye karşı müdafaya karar vermeliyiz. O nasıl silah kuvvetine isnat ederek geliyorsa, biz de ona aynı tarzda mukabele etmeliyiz. Silaha sarılabiliyor muyuz? Buna cevap verelim! Eğer vereceğimiz cevap müsbet olacaksa, kurtuluş yolu vardır*”.²² Asker olmamasına rağmen Celal Bey, halka işgallere karşı silahlı mücadeleden başka bir tercih imkânı kalmadığını ısrarla vurguluyordu.²³ Celal Bey da sulh ve müzakere ile meselenin çözümünden umudunu kesmişti.

²⁰ Tülay Duran, “Milli Mücadelede Batı Cephesinde Kuvay-i Milliye’nin Kuruluşu ve Celal Bayar (Atatürk’e Verilen Rapor), **100 Yaşında Celal Bayar’a Armağan**, haz. M. Sarol-İ. Bozdağ, Tercüman yay. İstanbul 1982, s. 239

²¹ D. Dursun, **a.g.m.**, s. 216; F. Tevetoğlu, **a.g.m.**, s. 605; Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, çev. Nüzhet Salihoğlu, Bağlam yay., İstanbul 1995, s. 138; C. Bayar, **Ben de Yazdım**, c.V, s. 139; B. Uz, **a.g.m.**, s. 193; B. Bilmez, **a.g.e.**, s. 103

²² T. Duran, **a.g.m.**, s. 239; E. Şenşekerci, **a.g.e.**, s. 46; C. Kutay, **Üç devir**, s. 61; B. Bilmez, **a.g.e.**, s. 103-104

²³ U. Kocatürk, **a.g.m.**, s. 328; Ş. S. Aydemir, dönemin Redd-i İlhak Cemiyeti yöneticilerinden Ş. Oğuz Alpkaya’ya dayandırdığı hatıradaki Bayar’ın silahlı direnişe karşı olduğunu iddia etmektedir. Hatta Bayar’ın Redd-i İlhak Cemiyetinde “ Arkadaşlar! Heyecanınıza hak veriyor, ben de iştirak ediyorum. Fakat ordusu dağılmış, elinden silahı alınmış, merkezi hükümeti işgal edilmiş bir millet, galip devletlerin destekleyecekleri Yunan ordusuna karşı ne ile ve nasıl mukavemet edebilir?” dediğini söylemektedir. Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, c.II, Remzi yay. İstanbul 1966, s. 69; Aydemir’den bu bilgileri nakleden bir başka yazar, Bayar’ın

Celal Bey’in direnişi, örgütlenme ve halkı bilinçlendirme çalışmaları, bölgedeki Rum azınlık tarafından kaygı ile takip ediliyordu.²⁴ Ayrıca Celal Bey’in eski bir ittihatçı olduğu da herkes tarafından biliniyordu. Direnişi örgütlemesi ve ittihatçı olması gerekçe gösterilerek azınlıkların İstanbul Hükümeti ve Saray nezdinde yaptıkları müracaat sonucu Dâhiliye Nezareti, İzmir Valiliği kanalıyla Celal Bey’in tutuklanarak İstanbul’a gönderilmesini istedi.²⁵ Celal Bey, bir yanda Rumlar diğer yanda Hürriyet ve İtilafçı İstanbul Hükümeti ile mücadele etmek zorundaydı.

Hakkındaki tutuklama emrini öğrenen Celal Bey, İzmir’de kalmasının kendisi için artık güvenli ve doğru bir tavır olmadığını düşünüyordu. Ege bölgesinin Yunanlılar tarafından işgal edilmesini önlemek ve halkı düşmana karşı harekete geçirmek için, bir gece yarısı İzmir’den ayrılarak Ödemiş’e ve oradan da Aydın’a geçti.²⁶ 19 Mart 1919’da İzmir’den ayrılan Celal Bey için, mücadelede yeni bir dönem başlıyordu.²⁷ Celal Bey, efeliğe tövbe etmiş Gökçen Hüseyin Efe’yi milli mücadeleye ikna etti.²⁸ Zaman, vatanın kurtarılması için dağa çıkma zamanıydı.

Celal Bey zeybek kıyafetiyle köylerde dolaşarak, halkı milli mücadele fikrine alıştırmaya çalışmaktadır. Birkaç kez gerçek isminin ve geçmişinin ortaya çıkması ile ölüm tehlikesi atlattı. Hakkında tutuklama emri vardı. Celal Bey’in yakalanması için bin altınlık bir ödül bile konulmuştu.²⁹ Her tarafta ittihatçı avı ve arayışı hızla sürerken, herkes tarafından tanınan Celal Bey kendisini hiç güvende hissetmiyordu.

Celal Bey bir takım hoca elbisesi alarak zorunlu olarak ismini değiştirdi. Artık Mahmut Celal Bey değil, Galip Hoca idi.³⁰ Celal Bey’in hoca kılığına

Milli Mücadelede fazla hizmeti olmadığını ileri sürmektedir. Çağlar Kırçak, **Meşrutiyetten Günümüze Gericilik (1876-1950)**, c.I, Bilara yay, Ankara 1989, s. 129-130; Bayar ve ailesi bu iddiaları tamamen ret etmektedir. B. Bilmez, **a.g.e.**, s. 107

²⁴ Bayar, I. Dünya savaşı esnasında Ege bölgesinden Rumların göç ettirilmesinde de oldukça aktif bir rol üstlenmişti. C. Bayar, **Ben de Yazdım**, c.V, s. 127-130

²⁵ İ. Bozdağ, **a.g.m.**, 334; U. Kocatürk, **a.g.m.**, s. 329; C. Bayar, **Ben de Yazdım**, c.V, s. 157

²⁶ U. Kocatürk, **a.g.m.**, s. 329; E. Şenşekerci, **a.g.e.**, s. 56; Kazım Özalp, **Milli Mücadele 1919-1922**, c. I, T.T.K, Yay. Ankara 1971, s. 31

²⁷ Teoman Ergül, **Kurtuluş Savaşında Manisa**, Ankara 2007, s. 85; B. Bilmez, **a.g.e.**, s. 115

²⁸ E. Şenşekerci, **a.g.e.**, s. 57; C. Bayar, **Ben de Yazdım**, c.VI, s. 12; S. Yeşilyurt, **a.g.e.**, s. 44

²⁹ C. Bayar, **Ben de Yazdım**, c.VI, s. 24; S. Yeşilyurt, **a.g.e.**, s. 42

³⁰ Ali Çetinkaya-Kazım Özalp, **Direnış 1919**, Haz. N. Uğurlu, İstanbul 2009, s. 27; İ. Bozdağ, **a.g.m.**, 334; D. Dursun, **a.g.m.**, s. 216; Bayar, “Galip Hoca” ismini Sıbyan Mektebindeki hocasının isminden esinlenerek ve galibiyeti tasavvur ederek kullandığını söyler. U. Kocatürk, **a.g.m.**, s. 330; E. Şenşekerci, **a.g.e.**, s. 60; Celal Bey’in hocalığından şüphe eden bazı zevat onu imtihana tabi tutarlar. S. Yeşilyurt, **a.g.e.**, s. 45

girerek Galip Hoca ismini kullanmasında; halk karşısına çıktığında daha etkili olacağı düşüncesi vardı. Galip Hoca; Celal Bey'in sıbyan mektebindeki hocasının ismiydi. Artık Galip Hoca milli mücadele uğruna hocalığa başladı. Sıklıkla cihadın önemini ve silaha sarılmanın gerekliliği hakkında bilgiler vermektedir. Bu arada Yunanlılar İzmir'e çıkmışlar, bölgeyi işgale başlamışlardı.³¹ Bölgede kargaşa ve karmaşa hat safhaya ulaşmıştı.

Galip Hoca, öncelikli olarak bölgedeki efeler arasındaki ihtilafları çözmek için harekete geçti. Bölgenin iki önemli insanı olan Yörük Ali Efe ile Demirci Mehmet Efe arasındaki ihtilafları giderdi. Kendisi de artık Demirci Mehmet Efe yanında çalışmaya başladı.³²

Yunanlılar hızla Anadolu'nun iç taraflarına doğru ilerliyorlardı. 27 Mayıs'ta Aydın Yunanlıların eline geçti.³³ Celal Bey, Aydın'da bir mukavemet cephesi oluşturdu. Halkı Yunanlılara karşı örgütlenme faaliyetlerine başladı. 28-30 Haziran'da Aydın'ın Yunanlılardan kurtarılması için yapılan kanlı çarpışmalara katıldı.³⁴ Aydın Yunanlılardan tamamen arındırıldı. Aydın'ın 17 gün sonra Yunanlı kuvvetlerden geri alınması, İşgal kuvvetlerinde tam bir paniğe neden oldu.³⁵ Fakat bu sevinç fazla uzun sürmedi Aydın 4 Temmuzda Yunanlılar tarafından takviye güçlerle tekrar işgal edildi.³⁶ Celal Bey ne kadar gayretle çalışırsa çalışsın geçmişinin gölgesinden kurtulamadığından dolayı Aydın'dan ayrıldı.³⁷

³¹ Bayar, İzmir'de Yunanlılara karşı ilk Kurşunu, Aziz Efendinin attığını gazeteci Hasan Tahsin'in atmadığını söyler. U. Kocatürk, **a.g.m.**, s. 330-331; C. Bayar, **Ben de Yazdım**, c.VI, s. 50-51

³² T. Duran, **a.g.m.**, s. 246-247; S. Yeşilyurt, **a.g.e.**, s. 46; B. Bilmez, **a.g.e.**, s. 132-133

³³ C. Bayar, **Ben de Yazdım**, c.VI, s. 124

³⁴ B. Uz, **a.g.m.**, s. 194; E. Şenşekerci, **a.g.e.**, s. 6

³⁵ S. Yeşilyurt, **a.g.e.**, s. 49. Bayar o günü şöyle anlatır; "Aydın muharebesi denildiği zaman karşımızda altı bin tane cebin asker vardı. Bu altı bin askere karşı hucum eden mücahitlerimizin adedi ne kadardı tasavvur edebiliyor musunuz? Söyleyiniz; ancak üç yüz dilaver idi. Üç gün üç gece kurşun atmak şartıyla o vatan zalimlerini önlerine kattılar ve intikamımızı aldılar". Türkiye Büyük Millet Meclisi, **Zabıt Ceridesi**, Birinci Devre, c. I, Ankara 1942, s. 308

³⁶ Ergun Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Dokuz Eylül Üniv. Yay. Ankara 1990, s. 147; C. Bayar, **Ben de Yazdım**, c.VI, s. 162

³⁷ Bir gün Demirci Mehmet Efe, "Hoca!.. Ben senden çok memnunum lakin senin için eski ittihatçılardandır diyorlar. Bir müddet buradan uzaklaşsan iyi olur" dediği için ayrılmak zorunda kaldı. E. Şenşekerci, **a.g.e.**, s. 63; B. Bilmez, **a.g.e.**, s. 139

Balıkesir'de düzenlenen milli kongre kararı ile Eylül 1919'da Akhisar Milli Alay Kumandanlığına³⁸ tayin edildi.³⁹ Celal Bey, emrindeki silahlı bin kişi ile bölgede direnişin önemli komutanlarından birisi oldu. Artık gerçek hüviyeti ile ortaya çıkmasında herhangi bir mahsur yoktu. Hoca elbisesini çıkaran Celal Bey, Kuvay-i Milliye kumandanlarının kullandıkları bir kıyafet giymeyi tercih etti.

Cephe hattında birçok anlaşmazlık ve sorun olduğunu gören Celal Bay öncelikle görev dağılımı yaptı. Askeri ve resmi işleri Yarbay Süleyman Sabri Bey'e bırakırken kendisi siyasi yönle ilgilenmeye başladı. Celal Bey, Ödemiş, Aydın, Akhisar çevresinde başarılı bir savunma hattı kurdu. Haziran 1920 yılına kadar Celal Bey, Yunan İlerleyişinin durdurulmasında, bölgedeki sivil örgütlenmelerin tesisinde büyük gayretler sarf etti.⁴⁰ M. Celal Bey'in bu gayretlerini Mustafa Kemal, Nutuk'ta; "*Aydın Havalisinde, İzmir işgalini müteakip, asker ve ahaliden bazı vatanperveran, Yunanlılara karşı müdafaa ve ahaliyi teşvik ve müsella millî teşkilet tesis etmek için çalışıyorlardı. Bu meyanda İzmir'den tebdil-i nam ve kıyafet ederek o havalیه gitmiş olan Celal Bey'in gayret ve fedakarlığı şayan-ı tezkardır*" demektedir.⁴¹

Akhisar bölgesinde tanınan ve sevilen Celal Bey, Akhisar halkı ve ileri gelenlerinin ricasıyla 1919 seçimlerinde mebus adayı gösterildi.⁴² Celal Bey mebus seçimlerinde Saruhan'dan (Manisa) mebus seçilerek İstanbul'da toplanan son Osmanlı Meclisi Mebusan'a katıldı.⁴³ Celal Bey İstanbul hükümeti tarafından arananlar arasında yer almasına rağmen İstanbul'a büyük bir cesaretle gitmekten çekinmedi.⁴⁴

12 Ocak 1920'de açılan Meclis milletvekilleri arasında çoğunluk, milli mücadele taraftarlarındaydı. Mecliste kurulan "Felah-ı Vatan Grubuna" önce

³⁸ Oldukça geniş bir komuta kademesi içerisinde Celal Bey önemli bir sorumluluk üstlenmişti. Bu birlik 61. Fırka Kumandanı Miralay Kazım Bey'in emrindedir. Cevdet Kerim İncedayı, **İstiklal Harbi (Garp Cephesi)** Haz. M. Safi, İstanbul, 2007, s. 18

³⁹ D. Dursun, **a.g.m.**, s. 217; U. Kocatürk, **a.g.m.**, s. 332; E. Şenşekerci, **a.g.e.**, s. 63-54; İ. Bozdağ, **a.g.e.**, s. 26; S. Yeşilyurt, **a.g.e.**, s. 47; C. Bayar, **Ben de Yazdım**, c.VII, s. 144-145; B. Uz, **a.g.m.**, s. 194; C. Kutay, **Üç devir**, s. 65; T. Ergül, **a.g.e.**, s. 119

⁴⁰ Atatürk'ün Sırdışı Kılıç Ali'nin Anıları, Der. H. Turgut, İstanbul, 2005, s. 52; E. Şenşekerci, **a.g.e.**, s. 64; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, c. I, MEB yay.,Ankara 1973, s. 286

⁴¹ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Ankara 1927, s. 284; C. Kutay, **Üç devir**, s. 15

⁴² U. Kocatürk, **a.g.m.**, s. 332; E. Şenşekerci, **a.g.e.**, s. 65; B. Bilmez, **a.g.e.**, s. 148

⁴³ İ. Bozdağ, **a.g.m.**, 334; D. Dursun, **a.g.m.**, s. 217; F. Tevetoğlu, **a.g.m.**, s. 606; B. Uz, **a.g.m.**, s. 194

⁴⁴ C. Kutay, **Üç devir**, s. 67

mesafeli duran Celal Bey, Rauf Bey'in ısrarlarına fazla dayanamayarak gruba katıldı.⁴⁵ Yaklaşık iki buçuk ay çalışacak olan Meclis-i Mebusan'da, bu süre zarfında iki önemli oturum oldu. Önce Meclis-i Mebusan'ın 28 Ocak 1920'deki gizli oturumunda Misak-ı Milli kabul edildi ve 17 Şubat'ta bütün dünyaya ilan edildi. Misak-ı Milli ile yeni bir dönem açıldı.⁴⁶ Misak-ı Milli hazırlayan komisyon içerisinde Celal Bey'de vardı.⁴⁷

Meclis'te diğer bir tarihi oturum; 13 Mart 1920'de Yunanlıların İzmir işgali ile ilgili görüşmelerin yapıldığı zaman gerçekleşti. Mahmut Celal Beyde oturumda söz alarak; işgal kuvvetlerini Türk Milleti adına uyarıyor, halkı da işgallere karşı tedbirler almaya çağırıyordu.⁴⁸ Celal Bey'den sonra söz alan mebuslar da son derece etkin ve coşkulu konuşma yaptılar. Celal Bey'in Mecliste yaptığı bu konuşmanın yayımı yasaklanarak sansür edildi.⁴⁹ Konuşma herkesi heyecanlandırırken, İstanbul Hükümeti ve işgal devletlerini endişeye sevk ederek rahatsız etti.⁵⁰ Bu konuşmadan üç gün sonra İstanbul ve Meclis 16 Mart 1920'de işgal edildi.⁵¹ Milli Mücadele taraftarı bir kısım mebuslar Malta'ya sürgüne gönderildi.⁵²

Celal Bey, Meclisin işgal edileceğini önceden öğrendiği için Malta'ya sürgün edilmekten son anda kurtuldu.⁵³ Aynı günlerde son derece ağır bir sıtma hastalığı geçiren Celal Bey, bütün ısrarlara ve hastalığına rağmen İstanbul'da daha fazla kalmanın bir anlamı olmadığını düşünerek, İstanbul'dan ayrıldı.⁵⁴

⁴⁵ U. Kocatürk, **a.g.m.**, s. 333

⁴⁶ Metnin tamamı için bkz. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **İlk Meclis**, Cumhuriyet yay., İstanbul 1999, s. 10-11; E. Şenşekerci, **a.g.e.**, s. 68; S. Yeşilyurt, **a.g.e.**, s. 54; Sabahattin Selek, **Anadolu ihtilali**, c.I, Bilgi yay., İstanbul 1987, s. 331

⁴⁷ S. Yeşilyurt, **a.g.e.**, s. 54

⁴⁸ Konuşmanın tam metni, **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, IV. Dönem, 13 Mart 1336, s. 349-375; **Celal Bayar Diyor Ki (1920-1950) Nutuk-Hitabe-Beyanat-Hasbihal**, Top. Haz. Nazmi Sevgen, İstanbul 1951, s. 7; Cemal Kutay, **Celal Bayar**, İstanbul 1949, s.20-40; İ. Bozdağ, **a.g.m.**, 334-335; D. Dursun, **a.g.m.**, s. 217; E. Şenşekerci, **a.g.e.**, s. 70

⁴⁹ Celal Yardımcı, "Celal Bayar", **100 Yaşında Celal Bayar'a Armağan**, haz. M. Sarol-İ. Bozdağ, Tercüman yay. İstanbul 1982, s. 204; Mizyal Karaçam Şengil, **Birinci Dönem TBMM'nde Düşünce Akımları (1920)**, Cem yay. İstanbul 1996, s. 54

⁵⁰ F. Tevetoğlu, **a.g.m.**, s. 606; İ. Bozdağ, **a.g.e.**, s. 28; B. Uz, **a.g.m.**, s. 194

⁵¹ H. V. Velidedeoğlu, **a.g.e.**, s. 9. Bayar'ın ifadesi, "16 Mart günü bütün caddelerde Düveli itilafiyenin askerleri nümایش yapıyor. Bütün diritnavutları mukaddes camilere doğru topu çevirmiş, tayyareleri bütün İstanbul'un afakında cevelan ediyor, memleketimize karşı kalben merbut olanlar ağlıyor, düşmanlarımız seviniyordu". T.B.M.M. **a.g.e.**, s.71

⁵² İ. Bozdağ, **a.g.m.**, 335

⁵³ Celal Bey ve Milli Mücadele taraftarı milletvekillerine Milli Müdafaa Grubu tarafından haber verilmiştir. U. Kocatürk, **a.g.m.**, s. 335; C. Kutay, **Üç devir**, s. 74

⁵⁴ E. Şenşekerci, **a.g.e.**, s. 72; C. Kutay, **Üç devir**, s. 78

Aynı günlerde Mustafa Kemal Paşa tarafından kendisini Ankara'ya davet eden bir mesaj aldı. Adapazarı'na ardından Bilecik'e geçti. Celal Bey, Adapazarı'ndan Ankara'ya telgraf çekerek Bursa'ya ailesinin yanına uğrayarak Ankara'ya geleceğini bildirdi.⁵⁵

Celal Bey evine yeni ulaşmıştı ki Mustafa Kemal'den aldığı şifreli bir telgraf ile harekete geçti. Mustafa Kemal, Anzavur ayaklanmasının Bursa'da durdurulmasını istiyordu.⁵⁶ Celal Bey, Bursa'da bulunan askeri kuvvetleri organize ederek, Anzavur ayaklanmasına karşı gerekli tedbirlerin alınmasını sağladı.⁵⁷ Anzavur İsyanı Balıkesir'den gelen Çerkez Ethem kuvvetlerinin yardımıyla bertaraf edildi ve Bursa olası işgalden kurtarıldı.⁵⁸

Celal Bey Bursa'da Dürrizade'nin yayımlanmış olduğu milli mücadele aleyhindeki fetvaya⁵⁹ karşı harekete geçti. Öncelikli olarak Bursa'daki din âlimleri ile konu hakkında görüşmeler yaptı. İşgal altındaki Saray'ın ve Şeyhülislamın hür olmayacağı varsayımından hareketle, Dürrizade'nin verdiği fetvanın geçersiz olduğu sonucuna varıldı. Öncelikle Reisülmüderresin Yusuf Efendi olarak Bursa Müftüsü ve diğer Bursalı din adamları Dürrizade'nin fetvasına, karşı fetva yayımladılar.⁶⁰ Celal Bey bu fetvanın bir örneğini de Ankara'ya göndererek, başka vilayetlerden de benzeri fetvaların alınmasının Milli Mücadele hizmet edeceği görüşünü bildirdi. Sonuçta Celal Bey'in öncülüğünde başlayan karşı fetva hareketleri 5 Mayıs 1920'de bütün yurttan yayımlanmış oluyordu.⁶¹ Bir anlamda İstanbul'un Milli Mücadele aleyhinde Anzavur Ayaklanması'ndan sonra yapmış olduğu diğer bir hamlede boşa çıkarılmış oldu.

Celal Bey, BMM'ye katılmak için Bilecik'e oradan Eskişehir'e geçti. Eskişehir'de Demirci Mehmet Efe'den bir telgraf aldı. Efe kendisini Aydın'a davet ediyordu.⁶² Celal Bey durumu Ankara'da bulunan Mustafa Kemal'e

⁵⁵ C. Kutay, **Üç devir**, s. 80; B. Bilmez, **a.g.e.**, s. 156

⁵⁶ U. Kocatürk, **a.g.m.**, s. 339; E. Şenşekerci, **a.g.e.**, s. 74; C. Kutay, **a.g.m.**, s. 14; İ. Bozdağ, **a.g.e.**, s. 30; B. Uz, **a.g.m.**, s. 194; C. Kutay, **Üç devir**, s. 84; B. Bilmez, **a.g.e.**, s. 157

⁵⁷ Yunus Nadi, **Birinci Büyük Millet Meclisi**, İstanbul 1955, s. 7

⁵⁸ U. Kocatürk, **a.g.m.**, s. 339; Y. Nadi, **meclis**, s. 9; E. Şenşekerci, **a.g.e.**, s. 75; E. Aybars, **a.g.e.**, s. 216

⁵⁹ Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, II, Cumhuriyet yay., İstanbul 1997, s. 7; İ. Bozdağ, **a.g.e.**, s. 30

⁶⁰ İ. Bozdağ, **a.g.m.**, 335; E. Şenşekerci, **a.g.e.**, s. 75; B. Uz, **a.g.m.**, s. 194; C. Kutay, **Üç devir**, s. 85; B. Bilmez, **a.g.e.**, s. 158-159

⁶¹ İ. Bozdağ, **a.g.m.**, 336

⁶² U. Kocatürk, **a.g.m.**, s. 335; E. Şenşekerci, **a.g.e.**, s. 78

bildirdi ve ne yapması gerektiğini sordu? Mustafa Kemal, Celal Bey'den Ankara'ya Manisa mebusu olarak gelmesini istedi.⁶³ Böylece Ankara'ya gelen Celal Bey Mustafa Kemal ile ilk defa karşılaştı.

3. Celal Bayar'ın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ki Faaliyetleri

3.1. Siyasi Faaliyetler

Celal Bey, Ankara'da aktif bir çalışma içersine girdi. 9 Mayıs'ta İstanbul'dan gelecek mebusların TBMM'de görev yapabilmelerine olanak sağlayan bir önerge verdi.⁶⁴ Böylece Celal Bey Meclisin çok çeşitliliğini engellemeye ve İstanbul'dan gelecek olan mebusların TBMM'de görev yapmasına mani olma gayretlerini boşa çıkardı. 15 Mayıs'ta İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin birinci yıl dönümünde Celal Bey, Meclis'te son derece etkili bir konuşma yaptı.⁶⁵ Bu konuşma çoğaltılarak bütün yurda dağıtıldı.⁶⁶

Celal Bey, Mustafa Kemal'in Anzavur isyanı ile ilgili verdiği görevi yerine getirmekle meşgulken Ankara'da TBMM 23 Nisan 1920'de açılmıştı. Celal Bey Meclise iki hafta geç katıldı.⁶⁷ Bu nedenle yeni oluşturulan Bakanlar kurulunda görev alamadı. Celal Bey uzmanlık alanı ile ilgili olarak ilk işi, Mecliste İktisat Encümeni Mazbata Muharriri görevinde bulundu.⁶⁸ Kısa bir süre sonra İktisat Vekili Yusuf Kemal Beyin Moskova'ya gitmesi üzerine 10 Ağustos'ta yapılan seçimle Celal Bey, İktisat Vekilliğine vekalet etme görevine getirildi.⁶⁹ Burada verdiği başarılı hizmet sonrası Meclis Başkanı Mustafa Kemal'in teklifi ile 27 Şubat 1921'de İktisat Vekilliği'ne asaleten seçildi.⁷⁰ Celal Bey, İktisat Vekaleti görevini sürdürürken Heyet-i Vekile kararı ile 24

⁶³ B. Bilmez, *a.g.e.*, s. 160

⁶⁴ TBMM *Gizli Celse Zabıtları*, c.I, İstanbul 1985, s. 19; E. Şenşekerci, *a.g.e.*, s. 79

⁶⁵ *T.B.M.M.G. C.Z.*, c. I, s. 306-309; H. V. Velidedeoğlu, *a.g.e.*, s. 138; İ. Bozdağ, *a.g.e.*, s. 31; B. Uz, *a.g.m.*, s. 194

⁶⁶ E. Şenşekerci, *a.g.e.*, s. 80; C. Kutay, *Bayar*, s. 69

⁶⁷ E. Şenşekerci, *a.g.e.*, s. 77; İ. Bozdağ, *a.g.e.*, s. 32; Celal Bey 26 Eylül 1920'de Meclis başkanlığına dilekçe vererek, Mustafa Kemal'in verdiği görev nedeniyle Meclise iki hafta geç kaldığını bu nedenle 23 Nisan'da katılmış gibi işlem yapılmasını ister. Bayar'ın bu isteği işleme konularak kabul edilir. Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim yay., İstanbul 1994, s. 89

⁶⁸ E. Şenşekerci, *a.g.e.*, s. 79; İ. Bozdağ, *a.g.e.*, s. 32; B. Bilmez, *a.g.e.*, s. 170

⁶⁹ A. Demirel, *a.g.e.*, s. 181; B. Bilmez, *a.g.e.*, s. 170

⁷⁰ İ. Bozdağ, *a.g.m.*, 336; D. Dursun, *a.g.m.*, s. 217; E. Şenşekerci, *a.g.e.*, s. 82; A. Demirel, *a.g.e.*, s. 308; F. K. Gökay, *a.g.m.*, s. 85; B. Uz, *a.g.m.*, s. 194; S. Yeşilyurt, *a.g.e.*, s. 62 C. Kutay, *Bayar*, s. 75

Nisan 1921'de Maliye Vekalet vekilliği görevini de üzerine aldı.⁷¹ Celal Bey, bir yandan Milli Mücadelenin bütçesini ayarlama çabaları sürdürürken diğer yanda bakanlıkları yeniden yapılandırma faaliyetlerini yürüttü.

Celal Bey, TBMM'i ve Mustafa Kemal'i en fazla meşgul eden meselelerden birisi olan Çerkez Ethem hadisesinde de etkin rol oynadı. Ege bölgesinde Kuvayi Milliye içinde yer almış birisi olan Celal Bey, Çerkez Ethem hadisesinin önlenmesi için büyük çaba gösterdi. Mustafa Kemal, Ethem'le sorunu uzlaşma yoluyla aşmak niyetindeydi. Bu amaçla oluşturulan "Öğüt" kurulu (Celal Bey'de içindedir) Kütahya'da bir takım görüşmelerde bulunursa da meseleyi çözmeye muvaffak olamadı. Sonuçta İsmet Paşa komutasındaki Batı Cephesi Komutanlığı Çerkez Ethem'i ve kuvvetlerini dağıtarak sorunu silahla çözüme kavuşturdu. Celal Bey, Ethem Hadisesinde İsmet Paşa ile aynı fikirde değildi. Celal Bey, olayın daha barışçı bir çözüme kavuşturulabileceğini düşünmekte ve Ethem'e saygı ve sempati duymaktaydı.⁷² Bu durum Celal Bey ile Mustafa Kemal arasında görüş ayrılığı meydana getirirse de ikili arasında herhangi bir siyasi probleme yol açmadı.

Celal Bey, Mustafa Kemal'in en yakınında olanlardan birisiydi. Mustafa Kemal, İstanbul Hükümeti ile Bilecik'te yapılan görüşmelere Celal Bey'inde katılmasını istedi. Toplantıda Celal Bey özellikle Sevr'in tamamen tadilini ısrarla savundu. Bilecik toplantısında görüşmelerden sonuç alınamayınca görüşmeler Ankara'da devam ettirildiyse de⁷³ herhangi bir olumlu sonuca ulaşılamadı.

Celal Bey, 9 Şubat 1922'de Avrupa'ya giden Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in yerine TBMM'ce İktisat Vekilliği uhdesinde kalmak kaydıyla Hariciye Vekaleti vekilliğine seçildi.⁷⁴ Celal Bey, Dışişleri Vekaleti görevinde, işgalci ülkelere ve İstanbul Hükümeti'ne karşı son derece sert ve kararlı bir tavır içine girdi. Özellikle İstanbul Hükümeti'ne karşı; Celal Bey, "İstanbul politikacılarının çevirdikleri çirkin manevraların Ankara Hükümeti'ni yolundan döndüremeyeceğini" söylemekteydi.⁷⁵ Yusuf Kemal Bey'in döndüğü tarihe (3

⁷¹ A. Demirel, *a.g.e.*, s. 310

⁷² E. Şenşekerci, *a.g.e.*, s. 95; Ahmet Efe, *Çerkez Ethem*, İstanbul 2006, s. 207-209; Cemal Kutay, *Çerkez Ethem Tamamlanmış Dosya*, İstanbul 2004, s. 115-116

⁷³ U. Kocatürk, *a.g.m.*, s. 344; 20 Ekim 1920'de Damat Ferid Paşa hükümeti yerine kurulan Ahmet Tevfik Paşa hükümeti Mustafa Kemal'le uzlaşarak bir birleşme yolu aramaktadır. Bu amaçla görüşmeler yapılır.

⁷⁴ E. Şenşekerci, *a.g.e.*, s. 104; İ. Bozdağ, *a.g.e.*, s. 32; A. Demirel, *a.g.e.*, s. 327

⁷⁵ Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, c. IV, Bilgi yay., Ankara 1984, s. 223

Nisan 1922)'e kadar Meclisin açık ve gizli oturumlarında İstanbul Hükümeti ve Saltanat aleyhinde yaptığı konuşmalarla dikkati çekti.⁷⁶ Celal Bey kısa bir süre Sıhhiye Vekaleti'ne de vekillik yaptı.⁷⁷

Celal Bey 19 Mayıs 1921'de kurulan II. Fevzi Paşa Kabinesi'nde de İktisat Vekilliği görevini devam ettirdi.⁷⁸ Savaş şartlarının en zor günlerinde böyle bir bakanlığı idare etmek, Celal Bey'in ne kadar sıkıntılı bir ortamda çalıştığını anlamak açısından son derece önemlidir. Bu dönemde Başkomutanlığı üstlenen Mustafa Kemal Paşa'ya mali imkânlar sağlanmaya çalışıldı. Bu ekonomik imkânların karşılanabilmesi için 1921 yazında alınan Tekâlif-i Milliye kararlarının uygulanabilmesinde Celal Bey son derece önemli görev ve sorumluluk üstlendi.⁷⁹

Sakarya Meydan Muharebesi için hazırlanan orduya ihtiyaç duyulan askeri malzeme ve silah arayışına girildi. Bu maksatla Mustafa Kemal Celal Bey'den Roma ve Berlin'den askeri malzeme temini için yapılan görüşmelere katılmasını ve görüşmeleri hızla sonuçlandırmasını istedi. Celal Bey uzun bir süre yurt dışında kaldı.⁸⁰ Celal Bey, silah ve mühimmat alım ve sevkiyatını hızlandırarak, bu işlere ilişkin muhasebe denetimini yaptı.⁸¹ Celal Bey Lozan Konferansı'na temsilen katılan T.B.M.M. heyetinde İktisat Müşaviri olarak görev aldı.⁸² Celal Bey, Lozan'a Roma'daki işlerinin uzaması nedeniyle geç intikal etti. Fakat Lozan'da Osmanlı Borçları ile alakalı meselede çözüme yaklaşıldığını ve hesaplamaların "altın bazında ödeme" şeklinde kabul edilme noktasına gelindiğini görmüştü. Meseleye Rıza Nur kanalıyla müdahale eden Celal Bey, altınla ödeme yöntemini kuponla ödeme şekline çevirmeye muvaffak oldu.⁸³ Genç Türkiye'nin ekonomik yükünü böylece büyük oranda hafifletti.

TBMM 1923 yılında seçimlere giderek yenilenmişti. Celal Bey bu seçime Anadolu Rumeli Mudafa-i Hukuk Cemiyeti'nin adayı olarak katılmış ve Mecliste İzmir Milletvekili olarak tekrar görev aldı.⁸⁴ İkinci Grubun ve

⁷⁶ İ. Bozdağ, **a.g.m.**, 337; B. Uz, **a.g.m.**, s. 195

⁷⁷ A. Demirel, **a.g.e.**, s. 321-322

⁷⁸ Nurşen Mazıcı, **Celal Bayar, Başbakanlık Dönemi (1937-1939)**, İstanbul [1996], s.8

⁷⁹ E. Şenşekerci, **a.g.e.**, s. 101; C. Kutay, **Üç devir**, s. 92; Tekâlif-i Milliye için bir komisyon oluşturulur. Komisyonun tek sivil üyesi Mustafa Kemal'in önerisiyle Celal Bey'dir. S. Yeşilyurt, **a.g.e.**, s. 64

⁸⁰ İ. Bozdağ, **a.g.m.**, 337

⁸¹ E. Şenşekerci, **a.g.e.**, s. 107; S. Yeşilyurt, **a.g.e.**, s. 64; İ. Bozdağ, **a.g.e.**, s. 33-347

⁸² D. Dursun, **a.g.m.**, s. 217; E. Şenşekerci, **a.g.e.**, s. 108; S. Yeşilyurt, **a.g.e.**, s. 65; C. Kutay, **Üç devir**, s. 16

⁸³ E. Şenşekerci, **a.g.e.**, s. 109-110

⁸⁴ D. Dursun, **a.g.m.**, s. 217; K. Özalp, **a.g.e.**, s. 71

İttihatçıların büyük oranda tasfiye edildiği yeni seçimde, Celal Bey eski bir ittihatçı olmasına rağmen, milletvekili seçilmeye muvaffak oldu. Meclis Lozan Barış Anlaşması'nı ve Lozan'dan geri kalan sorunları görüşmeye başladı. Bu amaçla azınlıkların sorun ve hukuki durumunu çözmek amacıyla Mübadele İmar ve İskân Vekâleti kuruldu. Lozan sonrası yapılacak mübadele işlerini yürütmek amacıyla kurulan bakanlığa 6 Mart 1924'te Celal Bey seçildi.⁸⁵ Celal Bey'in görevi Yunanistan'daki Türk nüfusun Türkiye'ye getirilmesi, ülke ekonomisine katkı sağlayacak şekilde üretici olarak yerleşmelerini sağlamaktır. Celal Bey bu bakanlığı örgütledi ve gerekli çalışmaların programlarını ortaya koyarak çalışmalara başladı.⁸⁶

Celal Bey, Mübadele ve İskân Bakanlığı görevini sürdürürken, Atatürk'ün daveti üzerine Çankaya Köşkü'ne çıktı. Mustafa Kemal, Mahmut Celal Bey'e; "Yeni bir devlet kurulmakta, ticaret, sanayi, bankacılık gibi can damarı işler, hala yabancıların elinde. Türklerin teşebbüslerini destekleyecek ve genç devletin ticaret, sanayi, hayatına yön verecek bir milli bankanın kurulması lazımdır"⁸⁷ dedi. Atatürk, Celal Bey'den ekonomik kalkınmayı finanse edecek milli bir banka kurmasını istedi. Celal Bey 7 Temmuz 1924'te bakanlık görevinden istifa etti ve yeni bir bankanın yani İş Bankası'nın kuruluşunu organize ederek, üretime büyük mali destekler sağladı.

3.2. Fikri Faaliyetler

Mahmut Celal Bey siyasete 1907'de İttihat Terakki'ye üye olarak katıldı. Kısa sürede parti içerisinde önemli görevler üstlendi. Son dönem Osmanlı Parlamentosu Meclis-i Mebusan'ın kapanmasında ve Ankara'da Büyük Millet Meclisinin açılışında görev yaparak tarihe tanıklık etti. Osmanlı'dan Cumhuriyete geçişte önemli görevler üstlendi. Bir anlamda o geçiş sürecinin önde gelen sorumlu isimleri arasında yer aldı.

Bu süre içerisinde Celal Bey memleket meselelerinde hassas, milleti için fedakâr ve vatan hizmetinde her türlü göreve hazır bir Türk Milliyetçisidir. Celal Bey'i meclis kürsüsünde; Yunan işgali, ekonomik meseleler ve dış politika ile alakalı hususlarda görüş beyan ederken görmek mümkündür.

⁸⁵ E. Şenşekerci, **a.g.e.**, s. 113; Mete Tuncay, **T.C.'inde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, Cem Yayınevi, İstanbul 1992, s. 96; B. Uz, **a.g.m.**, s. 195; D. Dursun, **a.g.m.**, s. 217

⁸⁶ İ. Bozdağ, **a.g.e.**, s. 34

⁸⁷ İ. Bozdağ, **a.g.m.**, s. 338

Şüphesiz birçok konuda görüş beyan eden Celal Bey'in en fazla üzerinde durduğu konulara ilişkin görüşleri; Yunan İşgali, Avrupa ile ilişkiler, İslam Âlemi, ekonomi ve yerli malı hakkındadır.

3.2.1. Yunan İşgali

Celal Bey, 1911 Trablusgarp harbi ile başlayan savaş silsilesine 1920'de Milli Mücadele ile devam edildiği halde Türk halkının gösterdiği vatanseverlikten ve özveriden bir şey kaybetmemiş olmasından son derece memnundu. Milli Mücadelede Türk halkının gösterdiği gayret duyduğu memnuniyetini Celal Bey, “*Bir avuç kahraman milletimiz, bütün dünya ile çarpışmış ve bugün dahi istiklal için, namusunun müdafası için kendisinde aynı kuvveti, aynı kudreti, aynı azim ve celadeti görmekte bulunmuştur*”.⁸⁸

Celal Bey, Yunan işgali konusunda son derece taşkın bir tarzda, her zemin ve şartta öfke doluydu. Burada geçmişin bir milis komutanı olma edasının yanı sıra, Yunan zulmünü ve Yunanlıların Batı Anadolu'da yaptıklarını yaşamış olmanın da önemli etkisi vardı.⁸⁹ Bu durum hakkındaki görüşlerini Celal Bey; “*İzmir'de, pek kanlı pek feci manzaralarına şahit olduk. Ezcümle onun şahitlerinden birisi de olduğum için her zaman, Yunan Mezaliminin bahsi olunur olunmaz derakap asabımda bir heyecan uyanır*”⁹⁰ demektedir. Yunanlıların yaptığı haksızlıklar ve zulümlere karşı oldukça tepkili olan Celal Bey, Yunan işgali söz konusu olduğunda sınırlarına hâkim olamamaktadır. Onun için Milli Mücadele boyunca Yunanlıların yaptığı zulümleri sık sık Meclisin gündemine taşıyacaktı.

Celal Bey'in Yunanlıların İzmir'e çıktıkları günün yıl dönümü olan 15 Mayıs 1920'de TBMM'de yaptığı konuşma son derece çarpıcıdır. Celal Bey'in konuşmasında, “*Yunan ordusu o güzel İzmir'in güzel kordonuna ayak bastığı zaman kudurmuş bir köpek gibi Millet-i İslamiye saldırdı*”⁹¹ dedi. Fakat Celal Bey muhtelif zamanlarda da, “*Yunanlılar; bir kelime ile bütün insanıyetin bütün beşeriyetin beliyesidir. Allah onları kahhar ismiyle kahretsin*”,⁹² “*Yunan Mezalimi İzmir'in kordonuna ayak bastıkları andan itibaren feci bir surette devam etmektedir. Türk ve Müslümanlar kesilmiştir ve kesilmekte devam*

⁸⁸ T.B.M.M. Z.C., c. IV, s. 52

⁸⁹ T.B.M.M. Z.C., c.V. s. 316

⁹⁰ T.B.M.M. Z.C., c.V, s. 316

⁹¹ T.B.M.M. Z.C., c.I, s. 307

⁹² T.B.M.M. Z.C., c.V, s.316

ediliyor ve Yunan Ordusunun elinde satır ile memleketimize saldırdıklarından beri bu kıtal, bu mezalim devam etmektedir ve onların mesulü de onların intihap kardeşi olan diplomatlarıdır”⁹³ gibi ifadelerle tepkisini her fırsatta ortaya koymaktadır.

Celal Bey, Türk milletinin Yunanlılara karşı gösterdiği kahramanlıklardan da övgüyle bahsetmektedir. Mesele; kendisinin de katıldığı Aydın Muharebesi'ni anlatırken, “*Aydın Muharebesi denildiği zaman karşımızda altı bin tane cebin asker vardı. Bu altı bin askere karşı hücum eden mücahitlerimizin adedi ne kadardı tasavvur edebiliyor musunuz? Söyleyiniz; ancak üç yüz dilâver idi. Üç gün üç gece kurşun atmak şartıyla o vatan zalimlerini önlerine kattılar ve intikamımızı aldılar*”.⁹⁴

Celal Bey, milli mücadele esnasında Yunan işgaline uğrayan Türk milletinin durumunu da zaman zaman dile getirmekteydi; “*Evet efendiler, sizin dininizden sizin ırkınızdan, sizin kadar mesut yüz bin dindaşımız bu gün esir, bedbaht, zavallı inliyor. Bu gün Ümmet-i İslamiye o bedbaht kardeşlerimizin halası namuna ne kadar tezahüratta bulunulmuş olsa ancak kendi uhdesine düşen vazifenin binde birini ifa etmiş sayılamaz*”.⁹⁵

Celal Bey Türk milletinin içine düştüğü zor şartların her daim farkındaydı. O yüzden milletimize yapılan haksızlıklardan duyduğu rahatsızlığı “*Bedbaht ve esir bir halkın vekili olarak sizin huzuru şeametinize bugün çıkmakla kalbimde derin bir teellüm duyuyorum*”⁹⁶ ve ya “*O bedbaht halkın bir vekili olmak sıfatıyla söylüyorum*”⁹⁷ gibi ifadelerle başlayan konuşmaları sık sık yaptı.

Celal Bey, bazı insanların düşmanla işbirliği yapmasını bir anlam veremez. Bunu sert bir şekilde eleştirerek, “*bir zümre ki maalesef propagandalara alet olarak bozulmuş, maneviyatını kaybetmiş bulunuyorlardı. Onlar düşman varsın ilerlesin, biz kasalarımızdaki altınla baş başa kalarak bu fani dünyada birkaç gün fazla yaşamak için birkaç günün hatırı için sukut edelim, ne olur; ne beis var diyorlardı*”.⁹⁸ Celal Bey, askerden kaçanlar hakkında Meclis görüşmeleri yapılırken “aynı zamanda itirafa mecbur

⁹³ T.B.M.M. Z.C., c.XX, s.136

⁹⁴ T.B.M.M. Z.C. , c.I, s. 308; Celal Bey Milli Mücadele dönemine ait hatıralarını dile getirirken son derece mütevazî bir tavır içerisinde görmekteyiz.

⁹⁵ T.B.M.M. Z.C. , c.I, s. 306

⁹⁶ T.B.M.M. Z.C. c.I, s. 306

⁹⁷ T.B.M.M. Z.C. c.I, s. 308

⁹⁸ T.B.M.M. Z.C. , c.I, s. 307

olduğumuz bir vaka vardır ki maalesef bir kısım efradımız kaçıyor. Bu gayri kabili inkârdır”.⁹⁹ Celal Bey, Milli Mücadele esnasında firari askerlerle mücadele konusunda daha esnek bir tavır takınılmasını önerir, “*Doğrudan doğruya idama varmak demek, bütün milleti firari yapmak, bütün milleti tedhiş etmek demektir. Onun için araya bir merhale koymak lazımdır*”.¹⁰⁰ Günümüze kadar uzanan tartışmalar neden olacak olan İstiklal Mahkemeleri’nin hazırlığı niteliğindeki bu görüşmelerde Celal Bey, uzlaşmacı ve daha mutedil bir çizgidedir. Bu durum Celal Bey’in karakterinin tabii bir uzantısı olarak siyasi hayatına da tesir edecektir.

Mecliste Bursa’nın kolay bir biçimde Yunan işgaline uğraması sert tartışmalara neden oldu. Celal Bey, Bursa’yı gayet iyi bilen ve tanıyan bir insan olarak gözlemlerini Meclise aktardı. Celal Bey, “*Bursalılar kendilerine düşen vazifeyi ifa etmişlerdir. Fakat bu kâfi midir? Hayır efendiler, kafi değildir. Osman Gazi’nin, Murat Hüdevendiğârın türbesini müdafaa etmek için biz çoluğumuzla, çocuğumuzla, silahımızla, olmadığı zaman hatta elimizdeki sopamızla, düşmanların önüne atılmak ve düşman süvarileri altında çiğnenmek suretiyle tarihe karşı vazifemizi ifa etmiş olmalıydık... Bursa, efendiler, bazılarının zannettiği gibi aguşunu düşmana açmamıştır*”.¹⁰¹ Celal Bey, bir yanda Bursalıları müdafaa ederken diğer yandan da mücadelenin nasıl yapılması gerektiğine dair örnekler vermekteydi.

Celal Bey’in gerek Bursa işgali hakkında gerek Yunanlıların yaptıklarını ifade ederken Osmanlı Devleti’nin kurucularını dile getirdiği görülür, “*Bursalılar, Orhan Gazi’nin ve Murat Hüdevendiğârın ruhunda feyziyap olmuşlardı*”¹⁰² ve ya “*padişahlarımızın türbesine tahkir edildi, Ertuğrul’un mübarek türbesi bombalar atıldı. Bu hiçbir milletin tarihinde mukayyet değildir efendiler*”.¹⁰³ TBMM’de Yunan İşgalini eleştirmek için, Celal Bey’in Osmanlı Devleti kurucularını örnek olarak vermesi son derece enteresandır.

3.2.2. Batı ile İlişkiler

Celal Bey, Milli Mücadele esnasında Yunanlılara duyduğu öfkenin bir benzerini Avrupa devletlerine ve ABD’ye karşı da beslemektedir. Bu yollu

⁹⁹ T.B.M.M. Z.C., c.IV, s. 52

¹⁰⁰ T.B.M.M. Z.C., c.IV, s. 52

¹⁰¹ T.B.M.M. Z.C., c.II, s. 282

¹⁰² T.B.M.M. Z.C., c.II, s. 282

¹⁰³ T.B.M.M. Z.C., c.XX, s. 136

tepkisini ne zaman Yunan mezaliminden konu açılrsa derhal gündeme getirirdi. Celal Bey öncelikle ABD’nin Wilson Prensipleri’ni ilan edip arkasında durmamasına; “*Wilson Prensipleri’ne istinaden mütareke için düşmanlarımıza elimizi uzattık, maalesef bu gün o tefessüh etmiş prensiplerle zannediyorduk ki, Amerika bu prensipleriyle bir namus borcu olarak Türk’ün derdine, Müslümanın endişelerine çaresaz, devasaz olacak, hayır, efendiler çok saf imişiz*”¹⁰⁴ şeklinde tepki gösterdi.

Celal Bey, Avrupa’da ardı arda yapılan barış konferanslarından da umutsuzdur, “*Efendiler; sorarım o sulh komisyon-u âlisi ne yaptı efendiler? Türk’ün ve Müslümanın hakkı ne suretle ilhak edilmiştir. Bendeniz yine tekrar ediyorum; bu muamele yapılmasın değil, yapılsın. Fakat bunun bir kıymeti varsa, dahilimize karşıdır ve bu mezalimi ve bu feciayi unutup da dindaşlarına silah çeken gafillere ve bedbahtlara karşı gösterilsin..*”¹⁰⁵

Ülkemizde yapılan protesto mitinglerine ve Yunanlıların yapmış olduğu zulümlerin gündeme getirilmesinin Avrupa nezdinde ne anlama geleceğini Celal Bey, “*Efendiler Avrupa siyasiyununda zerre kadar bir merhamet, bir şemme-i adalet tasavvur etmiş olsaydım, bu milli davamızın protestolarımızın onların huzuruna çıkarılmasını ben de talep ederdim*”.¹⁰⁶ “*Bu mezalim buyurdıkları veçhiyle tespit edilsin ve sinemalara alınsın ve teşhir edilsin. Eğer bununla Avrupa’nın Müslüman âlemine karşı merhametini ve yahut ittifakını davet emelini besliyorsak çok yanlıyoruz*”.¹⁰⁷ Celal Bey Avrupa’dan son derece ümitsizdir. Anadolu’da yapılan pek çok zulme sessiz kalan Avrupa’dan herhangi bir beklentisi de yoktur. O sebeple Celal Bey; yapılacak en iyi işin silahlı mücadele olduğunu düşünmekteydi.

Celal Bey Avrupa’ya karşı zamanla daha da sertleşti ve Yunanlıların Türk vatanına ve Türk milletine karşı yaptıklarının sebebi olarak da Avrupa’yı gördü. Celal Bey, “*Yunan Milletinin yaptığı mezalimden mesul arayacak olursak doğrudan doğruya Avrupa diplomasisini görmeliyiz, Yunanlılar, Anadolu’nun her sahasına doğru koşular, zulümlerini, cinayetlerini, yangınlarını, katillerini tevsi ettiler. Bunun karşısında Avrupa’nın vicdanı ne yaptı? Soruyorum, sustu*”.¹⁰⁸ Milli Mücadele esnasında Yunanlıların gerçekleştirdiği birçok vahşet

¹⁰⁴ T.B.M.M. Z.C., c. I, s. 307

¹⁰⁵ T.B.M.M. Z.C., c.V. S. 316-317

¹⁰⁶ T.B.M.M. Z.C., c.I, s. 308

¹⁰⁷ T.B.M.M. Z.C., c.V, s. 316

¹⁰⁸ T.B.M.M. Z.C., c.XX, s. 136

görüntüsü karşısında Batı'nın sessiz kalmasını Celal Bey kabullenemediği için tepki göstermekteydi.

3.2.3. İslam Âlemi

Celal Bey, Milli Mücadele'nin sadece Türklere has ve Anadolu'ya özgü bir hareket olmadığı ve kısa sürede bütün İslam Âleminin örnek alacağı bir mücadele olduğu sıklıkla dile getirdi. Bu konu hakkında Celal Bey "Davamız yalnız bir Anadolu davası değildir, bütün alem-i İslamın halâsıdır"¹⁰⁹ diyecek kadar iddialıdır. Celal Bey'in "emellerimiz, mefkurelerimiz birdir. Bu birlik uğrunda emellerimizi, kudretimizi kuvvetlerimizle tevhit etmek iktiza eder"¹¹⁰ demesi bu dönemde İttihat-ı İslam fikrini savunuyor izlenimine neden olmaktadır.

Celal Bey, Avrupa'ya ne kadar öfkeliyse, doğuya karşı o kadar sevgi doluydu. O dönemde geniş bir coğrafyada büyük bir oluşumu düşünen Celal Bey'in, milletimize duyduğu güven tamdır. Celal Bey'in bu konu hakkındaki görüşlerinin detayı ve içeriği net değildi. Bir yerde, "Şark; efendiler, bizim halaskarımız bulunacak ve biz bütün Âlem-i İslamın halaskarı bulunacağız. . . Şark bizim için gayet ehemmiyetli bir mevkidir. Onu kurtaracağız. Türkler hürriyet ve istiklallerine malik olacaklardır"¹¹¹ derken geniş bir coğrafyada yaşayan Türklerin kurtuluşundan söz edilmekte diğer yanda, "Elbette vahdet-i İslâmiye teessüs edecektir"¹¹² derken de; adeta Osmanlı Devleti'nin bütün Arapları kuşatacak şekilde tekrar diriltmesini savunduğu fikrine ulaşmak mümkündür.

Celal Bey İslam dünyasında ve Türk dünyasındaki bir takım kıpırdanmalardan da son derece memnundur. Güneydoğu sınırlarımızdaki hareketlenmelere Türkiye'nin örnek olduğunu ve "giriştığımız bu hürriyet ve istiklali milli mücahedesinin bütün Âlem-i İslama aksedeceğini pekâlâ biliyorduk"¹¹³ derken de son derece gururludur. Geleceğe yönelik olarak Celal Bey son derece ümitlidir, "Bugün Irak'ta, Suriye'de harekât başlamıştır. İstiklalleri için, Kuran-ı Azimüşşan'ın daima âli bir mevkide bulunması için

¹⁰⁹ T.B.M.M. Z.C. , c.I, s.308; T.B.M.M. Z.C. , c.III, s.119; T.B.M.M. Z.C. , c.V, s. 396

¹¹⁰ T.B.M.M. Z.C. , c.III, s.119

¹¹¹ T.B.M.M. Z.C. , c.III, s.119

¹¹² T.B.M.M. Z.C. , c.I, s.308

¹¹³ T.B.M.M. Z.C. , c.V, s.396

silaha sarılmışlardır".¹¹⁴ Celal Bey, bu hareketlerin üç yüz milyon Müslüman için bir öncü olay olduğu konusunda meclise müjdelere vermekteydi.

Celal Bey, Azerbaycan'da bağımsız bir devletin olmasından da son derece hoşnuttur. Bu konuda Celal Bey, "Biz Azerbeycan'da bir İslam hükümetinin teşekkülünü duyduğumuz zaman büyük bir vecit duymuş ve o küçük hükümeti bütün samimi ruhumuzla selamlamıştık ve orada bu gün bir silsile halinde münasebattar olduğumuz dindaşlarımızın ve ırkdaşlarımızın istikbali ile hepimiz alakadar bulunuyoruz"¹¹⁵ demekteydi.

Celal Bey, bir anlamda Milli Mücadele'nin emperyalizme ve zulme karşı verilen örnek bir tavır olduğunu söyledi. Asıl ilginç Celal Bey'in bütün bunları 1920 yılında Milli Mücadelenin hemen başında bu kadar kendinden emin bir şekilde ifade etmesidir. Mesela 15 Kasım 1920'de "Afrika, Asya Avrupalıların zalim idaresinde bulunmaktan elbette yakında kendini kurtaracaktır. Ve zalimler her halde yakında denizlere döküleceklerdir"¹¹⁶ dedi.

Son derece umutsuz şartlar altında, imkânsızlıkların en iyi farkında olanlardan birisi olan Celal Bey'in bu kadar emin konuşması Milli Mücadele'ye hangi ruhla nasıl inandığının en somut örneğiydi. Celal Bey, sadece Anadolu'yu, kendi memleketini düşünmez. Ezilen bütün ulusların özgürlüğünü bir bütün olarak düşünmektedir. Burada ki temel düşünce doğuya yani İslam dünyasına duyulan sevgiden mi yoksa batıya yani Avrupa'ya duyulan öfkeden mi gelmektedir. Bunu anlamak için henüz erkendir.

Celal Bey 1918-1919 yıllarında İzmir'de yayınlamış olduğu Halka Doğru Mecmuası'nda Rumların taşkın hareketleri nedeniyle daha milliyetçi bir çizgideyken, 1920 yılında daha İslam dünyasını kapsar bir tutum içerisindeydi.

3.2.4. Ekonomi

Celal Bey Milli Mücadele liderleri arasında asker kökenli olmayan öncülerden birisidir. Meslek itibarıyla ekonomiden ve bankacılıktan gelen birisi olması TBMM hükümetlerinden ekonomik yönetiminde aktif görev almasına neden oldu. Celal Bey, fikirleri uygulamaları ve düşünceleri ile genç

¹¹⁴ T.B.M.M. Z.C. , c.V, s. 397

¹¹⁵ T.B.M.M. Z.C. , c.V, s. 397

¹¹⁶ T.B.M.M. Z.C. , c.V, s. 396

Cumhuriyetimizin ekonomik düzeninin, mali sisteminin oluşmasında ve kalkınmaya büyük katkı sağladı.

Celal Bey, günün ekonomik meselelerine çözüm aradı. 1921 yılının zor şartları altında en iyi ekonomik programın tarifini şöyle yapmaktaydı; “*Esas itibariyle bizim vaziyeti iktisadiyemizde bulunan milletler için en iyi tarik en iyi usul-ü iktisadi, usulü himayedir. Biz; sanayimizi, mevaddı iptidayemizi makul bir surette muhafaza edemediğimiz takdirde açık ve sarîh bir surette arz ediyorum ki, memleketin istikbali iktisadisi çok karanlıktır ve buna Meclisimiz her şeyden evvel hatta ordu kadar ehemmiyet vererek memleketin iktisadi mesaili ile her şeye tercihen doğrudan doğruya meşgul olmak mecburiyetindedir*”.¹¹⁷ Osmanlı’dan ayrılarak kısa sürede büyük gelişme gösteren Balkanlı milletlerini örnek gösteren Celal Bey, “*Biz kapitülasyonlar dolayısıyla usulü himayeye muvaffak olamadık. Fakat onlar daha serbest buldukları için bu kabil kanunlarla usulü himayeyi kabul ederek memleketlerinin sanayini ihya ettiler*”.¹¹⁸ demekteydi. Celal Bey bir yandan asırlardır ülkemizi uluslar arası sömürge haline getiren kapitülasyonlara tepki gösterirken diğer yandan da milli bir ekonomin kurulması gerekliliğini vurgulamaktaydı.

Celal Bey, İktisat Vekilliği yaptığı dönemlerde öncelikle maliyenin gelir gider dengeleri üzerinde durdu, Milli Mücadele için ekonomik kaynakların artırımına yönelik alternatif projeler üretti. Bu anlamda Celal Bey, Osmanlı Devletinden kalan gelir kalemlerini gözden geçirerek daha verimli hale getirmenin yollarını aradı. Mesela; Keçiörlü Kükürt Tesisleri ve Ereğli Kömür Madenleri hakkında etraflı araştırmalar başlattı ve daha verimli hale getirmenin yollarını da buldu.¹¹⁹ Celal Bey uyguladığı mali politikalarla bütçe gelirlerinde büyük artışlar sağladı ve Milli Mücadele döneminin zor ekonomik şartlarını hafifletti.

Celal Bey, bir yandan ekonomiyi şekillendirme gayreti içersindeyken diğer yandan da geleceğe yönelik hazırlıkları da ihmal etmedi. Burada öncelik yıllarca ihmal edilmiş olan Anadolu’nun ekonomik yönden kalkınmasıdır. Celal

¹¹⁷ T.B.M.M. Z.C. , c.X, s. 432; T.B.M.M. Z.C. , c.X, s. 440

¹¹⁸ T.B.M.M. Z.C. , c.X, s. 432

¹¹⁹ Celal Bey bu konuda Mecliste, “Keçiörlü kükürt kaynaklarını; şeraitini tetkik ediyorum, her halde ucuz bir fiyatla vermişler (osm.) Eğer buna hakikaten muttali olduğum takdirde, bila tereddüt feshedeceğim ve oradaki mesele bundan ibarettir. Ereğlide evvelce pek az bir varidat temin ediyormuş, Meslis-i alininin kabul ettiği rüsüm üzerine bugün mahalli varidatımız üç yüz bin liraya balığ olmuştur” demektedir. T.B.M.M. Z.C. , c.V.s. 395

Bey öncelikli sorun olarak, “*Sene-i atıye için istihsalatımızın çaresini temin etmek için lazım ve farzı ayındır. Bu giriştiğimiz istiklal mücahededinde muzafferiyetimizi temin etmek için farzdır. . . İstihsalatı temin ve tezyit etmek için birinci derecede lazım olan vesait-i nakliye meselesidir*”.¹²⁰ Kalkınmada öncelik nakliye sorunu çözmek, gerekli yolların bir an önce hizmete sokmaktır. Celal Bey’a göre ülkenin öncelikle üretim imkânlarının artırılması ve ekonomiye kazandırılması gerekmektedir. Burada son derece önemli bir sorun vardır, o sorunu da Celal Bey, “*Yollarımızın fevkalade bozuk olduğunu zannedersem söylemeğe lüzum yoktur*”.¹²¹ şeklinde tarif eder. Ulaşım kanallarını genişletmek ve nakliye işini ucuzlatmanın yolları aradı.

Celal Bey’in 1921 yılı içerisinde günün imkânları ölçüsünde Anadolu insanı için öncelikli nakliye aracı olan kağrı arabasının kaldırılmasına yönelik bir takım gayretlere müdahalesini görmekteyiz. Celal Bey, bu zamana kadarki hükümetlerin kağrı arabasını kaldırmaya yönelik gayretlerinin eleştirisini yaptı ve “*Hükümet zaman zaman bunların [kağrıların] ortadan kaldırılmasına çalışmıştır. Fakat yalnız emirle bu kağrıların ortadan kaldırılması imkânı olmadığı da nazarımızda tahakkuk etmiştir. Yapılacak şey, bu vesaiti nakliyeyi köylünün ihtiyacına göre tanzim etmek ve eline o ihtiyacı temin edebilecek daha iyi bir vasıta vermektir*”.¹²² diyerek eleştirmektedir. Celal Bey, yasaklamayla meselenin çözülmeyeceğine inandığından çözüm için, “*Fakat kağrıyı kaldırmaya teşebbüs etmek için memlekette kısmen demirci yetiştirmek, marangoz yetiştirmek ve sonra köylünün ihtiyacına göre bir araba sistemi ortaya koyup köylünün kolaylıkla kullanabilmesini temin etmek lazımdır. Bendeniz bunu Ziraat Bankası’na gördürmeyi düşündüm*”.¹²³ der ve devlet imkânlarıyla alternatif projeler önermekteydi.

Celal Bey’in İktisat Vekilliği döneminde sosyal devlet anlayışına uygun fakir fukaranın da gözetildiği görülmekteydi. Bu amaçla devletin Üç yüz bin liralık bir yardımı halka dağıtıldı. Dağıtımı gerçekleştiren Celal Bey, dağıtım esaslarını Mecliste, “*Birinci derecede harp ve isyan mıntikasını nazarı dikkate aldık, ikinci derecede istila, seylâp ve saire suretiyle mahsulâtı afetzede olan mahalleri nazarı itibara aldık ve üçüncü derecede muhtacını nazarı dikkate aldık*” dedi.¹²⁴

¹²⁰ T.B.M.M. Z.C. , c.XV, s. 176

¹²¹ T.B.M.M. Z.C. , c.VI, s. 304

¹²² T.B.M.M. Z.C. , c.XIV, s. 46

¹²³ T.B.M.M. Z.C. , c.XIV, s. 47

¹²⁴ T.B.M.M. Z.C. , c.VII, s. 198-199

Celal Bey, öncelikli ekonomik meseleler arasına tekstil sektörünü aldı. Celal Bey'in, böyle düşünmesine; tekstil sektörünün ülkemiz şartlarına en uygun kalkınma vasıtası olduğu, tekstil ile tarımsal ve sanayii alanında üretim imkânı tanınması sebep oldu. Celal Bey milli bir sermaye olmamasından dolayı üzüldükçe, *“Hükümetimizin sanayii himaye için eğer milli bir bankamız mevcut olmuş olsaydı, bittabi bu meseleye hükümetin müdahalesini o kadar kuvvetle müdafaa etmezdim”*¹²⁵ dedi. Fakat milli bir banka olmadığı için *“mensucatımızın himayesi elzemdir. Hem bu ünniye istihsal ve hem harice çıkan bir çok paramızın dâhilde kalmasını temin edebilmek. . .”*¹²⁶ için devletin öncü rolü oynaması gerektiğini düşünmekteydi. Celal Bey, *“İktisat vekâletine fabrika yapmak hususunda salâhiyet ve tahsisat”*¹²⁷ verilmesini talep etmekteydi.

Celal Bey, üretilecek kumaşın halka zorla giydirilmesine taraftar değildi¹²⁸. Bu konuda belirli bir esneklik getirerek, kamu kesiminde yerli malın kullanımı için, *“Memleketimizde istihsal olunan kumaşlara muadil bir kısım halkımızın elbise giymek mecburiyetini ikame ediyoruz ve memlekette yetişen kumaşlarımız bunlara kâfidir. Ordu hükümetin malıdır; muallimler hükümetin malıdır ve onlar üzerinde Hükümetin mutlak olarak tasarrufu vardır”*¹²⁹ dedi. Çünkü ülkemizde memura yetecek üretim zaten vardı. Celal Bey, yerli malının özendirilmesini ve teşvikinin zamanla üretimi daha da artıracığını ve halkında yerli malı giyeceğini belirtmekteydi.

Celal Bey'in arzu ettiği şekilde tekstil sektörünün temeli atıldı. Bu amaçla kurulan Sümerbank uzun yıllar ülke tekstil sektöründe bir lokomotif rolü oynayarak yerli sanayinin gelişmesinde önemli hizmetleri oldu.

SONUÇ

Celal Bayar, uzun hayat yolculuğunda; cumhurbaşkanlığı dâhil, başbakanlık, bakanlık ve bürokrasinin pek çok yerinde çeşitli görevler aldı. Özel sektörde İş Bankası gibi bir devin doğuşunu gerçekleştirdi.

Celal Bey'i anlamlı ve değerli kılan; mesleği bankacılık olmasına rağmen Millî Mücadele'nin en ön safhasında milis komutanlığı yapacak kadar gayretli,

¹²⁵ T.B.M.M. Z.C. , c.X, s. 440

¹²⁶ T.B.M.M. Z.C. , c.X, s. 428

¹²⁷ T.B.M.M. Z.C. , c.IX, s. 15

¹²⁸ T.B.M.M. Z.C. , c.X, s. 441

¹²⁹ T.B.M.M. Z.C. , c.X, s. 441

Yunanlılara, İstanbul Hükümeti'ne ve işgal güçlerine kafa tutacak kadar cesur olmasıydı.

İzmir'de direnişin öncülerindeki Celal Bey, önce bir dernek kurup, halkı bilgilendirme ve bilinçlendirme faaliyetleri içerisinde görüldü. Mecmua yayınladı, kitap dağıttı, konferanslar verdi. Ardından İzmir'de kurulan direniş örgütlerinin yönetim kadrosunda yer aldı. İzmir Müdafa-i Hukuk Cemiyeti ve Redd-i İlhak Cemiyetleri içerisinde aktif bir çalışma içerisinde bulundu. İzmir merkezinde hareket alanı daralınca Celal Bey'i dağlarda eli silahlı efelele birlikte mücadeleye başladı. Bu süreçte tanınmamak için kılık değiştirip Galip Hoca ismiyle köy köy gezdi.

Celal Bey Millî Mücadele'nin her alanında her türlü gayret ve çabayı esirgemedi. Hakkında daha evvelden tutuklama kararı olmasına rağmen İstanbul'a Meclis-i Mebusan'a koştı. Halkın iradesini özgür bir şekilde yansıtarak Yunan işgaline dikkat çekti. İstanbul işgal edilince Celal Bey, Ankara'ya geçti. BMM Hükümetinin çeşitli kademelerinde önemli sorumlulukları yerine getirdi.

Henüz yeni devletin kurumsallaşma süreci yaşayan TBMM Hükümetinin İktisat Vekilliği gibi önemli bir mevkiinde bulunan Celal Bey'in, bakanlığın yapılandırılması ve geleceğe yönelik iktisadi politikaların planlanmasında son derece önemli görevler üstlendi.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda gelişmesinde ve kurumsallaşmasında önemli görevler üstlenmiş, kurucu kadrodan olan Celal Bayar'ın mesleği, hizmetleri ve başarılarıyla son derece dikkat çekici ve önemli birisi olduğu bir gerçektir.

BİBLİYOGRAFYA

A-Resmî Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi, **Zabıt Ceridesi (T.B.M.M. Z.C.)**, Birinci Devre, C. 1-29, Ankara 1942-1981

Türkiye Büyük Millet Meclisi, **Gizli Celse Zabıtları**, İş Bankası Yayınları, C. 1-4, Ankara 1985

B- Araştırma Eserler

- AKŞİN, Sina, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, II, Cumhuriyet yay. İstanbul 1997
- Atatürk'ün Sırdışı Kılıç Ali'nin Anıları**, Der. H. Turgut, İstanbul, 2005
- AYBARS, Ergun, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Dokuz Eylül Ün. Yay. Ankara 1990
- Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, c.II, Remzi Kitabevi, İstanbul 1966
- , **Menderes'in Dramı?**, Remzi Kitabevi İstanbul 1984
- BARLAS, Mehmet, **Türkiye'de Darbeler ve Kavgalar Dönemi**, İstanbul 2000
- BAYAR, Celal, **Celal Bayar Diyor Ki (1920-1950) Nutuk-Hitabe-Beyanat-Hasbihal**, Haz. Nazmi Sevgen, İstanbul 1951
- , **Bende Yazdım Milli Mücadeleye Gidiş**, c. V-VII, Merkez Kitabevi İstanbul 1997
- BİLMEZ, Burhanettin, **Komitacı Galip Hoca Celal Bayar**, Art yayıncılık, Ankara 2008
- BOZDAĞ, İsmet, "Celal Bayar'ın Hayat Hikayesi", **100 Yaşında Celal Bayar'a Armağan**, haz. M. Sarol-İ. Bozdağ, Tercüman Yay., İstanbul 1982, s. 323-381
- , **Celal Bayar**, Tercüman Yay., İstanbul 1986
- , **Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar**, Emre Yayıncılık, İstanbul 2005
- ÇETİNKAYA, Ali – ÖZALP, Kazım, **Direnış 1919**, Haz. N. Uğurlu, İstanbul 2009
- DEMİREL, Ahmet, **Birinci Mecliste Muhalefet**. İkinci Grup, İletişim Yay., İstanbul 1994
- DURUN, Davut, "Celal Bayar", **TDVİA**, c. V, s. 216-218
- DURAN, Tülay, "Milli Mücadelede Batı Cephesinde Kuvay-i Milliye'nin Kuruluşu ve Celal Bayar (Atatürk'e Verilen Rapor)", **100 Yaşında Celal Bayar'a Armağan**, haz. M. Sarol-İ. Bozdağ, Tercüman Yay., İstanbul 1982, s. 237-271
- DÜNDAR, Fuat, **Modern Türkiye'nin Şifresi**, İstanbul 2008
- EFE, Ahmet, **Çerkez Ethem**, İstanbul 2006
- ERGÜL, Teoman, **Kurtuluş Savaşında Manisa**, Ankara 2007
- GAZİ MUSTAFA KEMAL, **Nutuk**, Ankara 1927, s. 284
- GÖKAY, Fahrettin Kerim , "Meşrutiyet ve Cumhuriyet Tarihinin Ünlü Devlet Adamı Sayın Celal Bayar" , **100 Yaşında Celal Bayar'a Armağan**, Tercüman Yay., İstanbul 1982, s. 79-86
- KIRÇAK, Çağlar, **Meşrutiyetten Günümüze Gericilik (1876-1950)**, c.I, Bilar, Ankara 1989

- KOCATÜRK, Utkan, "Celal Bayar'la Bir Konuşma", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c. II, s. 5, Mart 1986, s. 323-359
- KUTAY, Cemal, **Celal Bayar**, Onan Matbaası, İstanbul 1949
- , **Üç Devirden Hakikatler**, Aliagaoglu yay. İstanbul 1982
- , "Celal Bayar", **Celal Bayar 8. Ölüm Yılı Anma Törenleri**, Bursa 1986, s.3-20
- İNCEDAYI, Cevdet Kerim, **İstiklal Harbi (Garp Cephesi)**, Haz. M. Safi, İstanbul, 2007
- "Mahmut Celal Bayar", **Türk Ansiklopedisi**, c. V, Ankara 1952, (428-438)
- MAZICI, Nurşen, **Celal Bayar, Başbakanlık Dönemi (1937-1939)**, İstanbul [1996]
- NADİ, Yunus, **Birinci Büyük Millet Meclisi**, Sel yay., İstanbul 1955
- SATUR, Kemal, "Bir Muhalif Politikacı Gözü ile", **100 Yaşında Celal Bayar'a Armağan**, Tercüman Yay., İstanbul 1982, s. 180-182
- ŞENGİL, Mizyal Karaçam, **Birinci Dönem TBMM'nde Düşünce Akımları (1920)**, Cem Yayınları, İstanbul 1996
- ŞENŞEKERCİ, Erkan, **Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)**, Alfa yay., İstanbul 2000
- ŞİMŞİR, Bilal N., **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, Bilge yay. c. IV, Ankara 1984
- UZ, Behçet, "Muhterem Mahmut Celal Bey'i Nerede ve Nasıl Tanıdım?", **100 Yaşında Celal Bayar'a Armağan**, haz. M. Sarol-İ. Bozdağ, Tercüman Yay., İstanbul 1982, s. 190-201
- ÖZALP, Kazım, **Milli Mücadele 1919-1922**, c. I, TTK yay., Ankara 1971
- TANSEL, Selahattin, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, c. I, MEB, yay., Ankara 1973,
- TEVETOĞLU, Fethi, "Türkiye'nin Üçüncü Cumhurbaşkanı Celal Bayar", **Türk Kültürü**, c. XXIV, s. 282, Ekim 1986, s. 603-607
- TUNCAY, Mete **T.C.'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, Cem Yayınevi, İstanbul 1992
- VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, **İlk Meclis**, Cumhuriyet Yay., İstanbul 1999
- YEŞİLYURT, Süleyman, **Bayar Gerçeği**, Güven yay., Ankara 1998
- ZÜRCHER, Erik Jan, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, çev. Nüzhet Salihoğlu, Bağlam Yay., İstanbul